

РОЗДІЛ 6. ДІЯЛЬНІСТЬ БАНКІВ ТА СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

6.1. Причини та наслідки банківської кризи в умовах фінансової нестабільності

За роки незалежності України банківська система стала домінуючою ланкою фінансової системи. Але динамічний розвиток банківської діяльності в Україні відбувався переважно екстенсивним шляхом, тобто за рахунок збільшення кількості банків. Тепер, закономірно, розвиток повинен був відбутися інтенсивним шляхом, тобто за рахунок підвищення якості послуг та операцій, які здійснюють банки. Тільки цьому процесу суттєво перешкоджає сучасна фінансова криза, яка знизила рівень розвитку банківської системи України до стану на 2000-2002 рр.

Важливість аналізу кризи банківської системи витікає не лише з особливостей функціонування банківської системи, а й з її значимості як для економіки та фінансової системи держави загалом, так і безпосередньо для кожного її суб'єкта. Тому гостро стоїть питання, по-перше, якісної діагностики банківської системи, передбачення ймовірних криз та мінімізації їх негативних наслідків для кожного суб'єкта економічних відносин, для гарантування економічної безпеки країни, по-друге, визначення ролі державних органів в цьому процесі, зважаючи на значний рівень державного регулювання банківської системи. Неможливо передбачити або спрогнозувати кризу банківської системи, визначити необхідний інструментарій і розробити будь-яку антикризову програму без якісного детального дослідження природи та сутності кризи, її характеристик, особливостей проявів та параметрів.

Банківська криза характеризується різким зниженням ліквідності та платоспроможності банків, кризою платежів, невиконанням банками своїх зобов'язань перед кредиторами та вкладниками, збільшенням питомої ваги проблемних і прострочених кредитів, зниженням дохідності банківських операцій, а інколи й банкрутством банків. Банківська криза супроводжується масовим вилученням коштів із банківської системи, зниженням темпів росту та обсягів кредитування,

підвищенням процентних ставок і рівня доларизації економіки, падінням споживчого попиту та зниженням обсягів виробництва.

Банківська сфера, в силу стану розвитку, характеру взаємозв'язків, проблем і специфічних особливостей функціонування, може перебувати в різних станах - таких, зокрема, як ефективну рівновагу, неефективне рівновагу, ефективне нерівновагу, неефективне нерівновагу (див. рис.). Проблематика банківської кризи привертає все більшу увагу наукової спільноти. Незаперечний життєвий факт полягає в тому, що банківська система є першоосною будь-якої економіки. Без здорової банківської системи не буде і зростання економіки, в якій всі процеси тяжіють до циклічності.

Стабільність функціонування, що розуміється як відсутність криз, є чи не головною вимогою суспільства до банківської системи, що відрізняє її від будь-якої іншої галузі економіки. Розуміння механізмів, що обумовлюють виникнення криз у банківській системі, є, безсумнівно, першим кроком до запобігання їх у майбутньому. Зарубіжні та вітчизняні дослідники досить глибоко і системно вивчали проблеми, пов'язані з банківськими кризами. Однак лише частина розробок, присвячених цій темі, пропонує економетричний аналіз ситуації, тоді як більшість з них носить в основному характер конкретних соціологічних досліджень.

Існує багато емпіричних розробок за основними індикаторами, пов'язаними з банківськими кризами останніх років. Макроекономічні фактори, на які в них нерідко посилаються, - це явне скорочення виробництва в реальному секторі економіки, «гіперболізоване» зростання вартості активів (наприклад, фінансових активів або нерухомості), підвищення реальних процентних ставок і зниження валютного курсу, - особливо тоді, коли ці негативні потрясіння відбуваються слідом за періодом стрімкого зростання кредитів та (або) фінансового дерегулювання.

У той же час багато теоретичні та прикладні аспекти банківської кризіології залишаються недостатньо розробленими, а деякі позиції - дискусійними. Зокрема, існує нагальна теоретико-методологічна і практична потреба у дослідженні сутності, причин виникнення і механізмів подолання банківських криз. У зарубіжній і вітчизняній практиці відсутні зважені

підходи, що дозволяють оцінити взаємний вплив банківської та макроекономічної динаміки в умовах довгострокового стабільного зростання економіки, а також взаємозалежність банківських та валютних криз і криз платіжного балансу. Недосконалість методології та інструментарію прогнозування банківських криз не дозволяє в повній мірі описати все різноманіття і складність причин, що сприяють накопиченню кризового потенціалу в банківських системах, що, у свою чергу, обумовлює вибір неефективних стратегій антикризового регулювання банківської діяльності. Крім того, не вистачає комплексних досліджень з визначення впливу різноманітних ризиків на фінансову безпеку окремих банків і банківської системи в цілому.

Економічна література описує важливі зв'язки між грошовою стабілізацією, розширенням кредитування і девальвацією. Так, за успішними грошовою стабілізацією нерідко йде швидке зростання грошових агрегатів у реальному вираженні (кредитна експансія). У більш довгостроковому періоді спостерігається дуже висока ймовірність девальвації, особливо у разі стабілізації, що базується на фіксації валютного курсу. Для девальвації попередній зростання кредитування також є істотним чинником. У повній версії виникає цикл "інфляція - стабілізація - девальвація - і знову висока інфляція".

Найбільш небезпечні для банківської системи: грошова стабілізація (як правило, банківські кризи відбуваються в рік стабілізації або на наступний рік); закінчення постстабілізаційного розширення кредитування (кризи цього типу відбуваються на 3-5-й рік з початку стабілізації); девальвація (може бути наслідком стабілізації, що базується на фіксації валютного курсу; час девальвації є досить невизначеним, але їй, як правило, передують зниження темпів зростання кредитного портфеля; вона може відбутися протягом 15 років після стабілізації, але більшість девальвацій відбуваються протягом 10 років після неї).

Протягом грошовою стабілізації динаміка трьох індикаторів - зміни темпів інфляції, зростання кредитного портфеля та зміни реального курсу національної валюти - виявляється тісно взаємозалежною, і всі ці три фактори впливають на стабільність банківської системи. Під час грошовою стабілізації

зниження темпів інфляції веде до падіння процентних ставок і зменшення процентного спреду. Внаслідок зниження чистого процентного доходу, поряд з іншими інфляційними джерелами доходу, банки можуть зазнати збитків і піддатися кризі, якщо знижуються доходи банків не будуть покривати операційні витрати. У цих умовах зростання кредитування збільшує базу доходів банків у реальному вираженні і тим самим знижує вірогідність кризи.

На наступній стадії збільшення кредитного портфеля банків, що відбувається під впливом грошової стабілізації і відновлення реального сектору економіки, веде до зростання кредитних ризиків. Якщо грошова стабілізація була досягнута за рахунок фіксації валютного курсу, то конкурентоспроможність реального сектору економіки поступово знижується, а кредити, видані на підставі очікувань продовження росту, можуть виявитися простроченими і спричинити за собою банківську кризу. Таким чином, на думку експертів, поєднання зростання кредитування та підвищення реального курсу національної валюти найбільш небезпечно.

Постдевальваційний банківська криза є особливим випадком. Обвальна девальвація практично за визначенням веде до банківської кризи, який може бути обумовлений іноземними запозиченнями банків, нездатністю позичальників, що працюють на внутрішній ринок, обслуговувати кредити в іноземній валюті, а також іншими чинниками.

Як відзначають дослідники, банківські кризи, зумовлені внутрішніми проблемами, менш негативно впливають на економіку і є менш тривалими, ніж банківські кризи, пов'язані із зовнішніми проблемами (наприклад, з кризою платіжного балансу). Ефект досить швидкого пом'якшення криз, що виникає після успішних спроб стабілізації, закладений в сам механізм розвитку кризи в період дезінфляції, якийсь час по тому, після різкого стиснення в період інфляції, відбувається відновлення попиту на послуги банків, нерідко підкріплюється припливом зовнішнього фінансування.

Причинами банківської кризи можуть бути економічні кризи, кризи грошово-кредитної системи або специфічні кризи на окремих фінансових або крупних товарних ринках. Як правило, поштовхом до кризи є зовнішні фактори, що супроводжуються

різкою девальвацією національної валюти, значним дефіцитом бюджету, банківською панікою, біржовими кризами, високою інфляцією, знеціненням банківських вкладів і фінансових активів.

До внутрішніх причин банківської кризи відносять недостатній рівень капіталізації банків, низький рівень ризик-менеджменту та корпоративного управління, значну залежність від зовнішніх запозичень, недосконалість банківського регулювання та нагляду.

Головною відмінністю системної банківської кризи є те, що вона охоплює більшість банків, впливає на фінансовий стан небанківських фінансових установ та інші сектори економіки, призводить до декапіталізації банківської системи внаслідок втрати значної частини банківського капіталу, а також до значних фінансових втрат населення, до зниження довіри до банківської системи та національної валюти.

Фінансова стабільність – це стан фінансової системи, за якого вона здатна належним чином виконувати основні функції, такі як фінансове посередництво та здійснення платежів, а також протистояти кризовим явищам.

Фінансова система вважається стабільною, якщо:

1) вона ефективно перерозподіляє ресурси від власників заощаджень до інвесторів,

2) фінансові ризики ретельно оцінюються та адекватно управляються,

3) фінансова система здатна абсорбувати шоки без значних негативних наслідків.

Протягом останнього десятиліття забезпечення фінансової стабільності стало одним з ключових завдань більшості центральних банків світу. Закон України «Про Національний банк України» також визначає сприяння фінансовій стабільності як одну із основних функцій Національного банку. Національний банк України розбудовує систему забезпечення фінансової стабільності із урахуванням багатого зарубіжного досвіду.

Відповідальність за підтримку фінансової стабільності Національний банк частково поділяє з Міністерством фінансів, НКЦПФР, Нацкомфінпослуг та ФГВФО. Указом Президента України в березні 2015 року створено міжвідомчу Раду з фінансової стабільності високого рівня за участю керівників

ключових регуляторів фінансового ринку. Узагальнимо причини банківської кризи в Україні.

Негативними наслідками впливу банківської кризи на фінансову стійкість українських банків є такі [3]: зниження якості банківських активів; втрата довіри з боку вкладників, істотне падіння курсу національної валюти як наслідок скорочення грошових заощаджень із приватного сектору; зниження ліквідності; зменшення капіталізації банків; скорочення ресурсної бази банків; зростання процентних ставок; збільшення обсягів неповернутих валютних кредитів.

Разом з тим до ризиків, які можуть призвести до зниження фінансової стійкості вітчизняних банків у 2016 році, можна віднести [4]: ймовірність подальшого зниження обсягу банківських депозитів; зниження обсягу кредитування реального сектору економіки; значні проблеми з ліквідністю внаслідок продовження відпливу ресурсної бази із банківських установ; прогнозується також зростання недовіри між суб'єктами фінансового ринку за умови обмежених можливостей підтримки регулятором ліквідності великих банків.

Щоб розв'язати всі ці проблеми та забезпечити збереження фінансової стійкості вітчизняних банків, на наш погляд, необхідно об'єднати зусилля всіх гілок влади і розробити заходи, які були б спрямовані на вихід України з політичної та економічної кризи. Адже розв'язання проблем банківської системи є функцією, похідною від розв'язання проблем економіки.

Ключовими інструментами у подоланні фінансової кризи є надання центробанками необхідної ліквідності, рекапіталізація здорових фінансових інститутів і звільнення банків від проблемних активів. Тому необхідно в повному обсязі відновити рефінансування комерційних банків, а також переглянути порядок його здійснення, забезпечити прозорі умови надання рефінансування та однаковий доступ для всіх банків. Ще один напрям виходу з банківської кризи - реструктуризація наданих раніше кредитів, погашення яких не здійснюється. При цьому банки повинні шукати джерела покриття збитків, які виникатимуть у процесі здійснення такої реструктуризації [5].

Слід також розробити додаткові вимоги щодо якості регулювання банківської діяльності в системі банківського нагляда-

ду. Зокрема значну увагу треба приділити здійсненню поточного моніторингу стійкості банківського сектору з боку НБУ з метою операційного виявлення зростання негативних тенденцій у банківському секторі та вжиття ефективних заходів щодо їх подолання [5].

На нашу думку, необхідно створити державний фонд чи підприємство, яке викупить у банків проблемні кредити і таким чином знімуть проблему їх неповернення. Створення такої спеціалізованої установи, або «поганого» банку, який викупував би проблемні банківські активи і брав на себе подальшу турботу про них, допомогло б «хорошим» банкам, очистивши свої баланси, поступово повернутися до нормальної повноцінної життєдіяльності.

З метою недопущення втрати вітчизняними банками власного капіталу необхідно внести зміни до Закону України «Про банки і банківську діяльність», визначивши мінімальні вимоги до розміру статутного капіталу на момент реєстрації банку у національній валюті. Стрімке зростання курсу європейської валюти, а також відсутність в умовах кризи вільних коштів для нарощування капіталу ставить майже половину банків під загрозу штучного обмеження їх діяльності. Тому, на наш погляд, варто на законодавчому рівні відмінити прив'язку абсолютного розміру статутного капіталу до євро, хоча би в умовах економічної кризи.

Загалом заходи з підвищення стійкості фінансової системи, підтримки ліквідності, відновлення довіри до банківської системи стануть запорукою відновлення дії механізму перерозподілу тимчасово вільних коштів в економіці на користь фінансування інвестиційних проектів, проектів із розширення та активізації виробництва, а також забезпечення процесів детінізації економіки і фінансової стабілізації. Отже, для виходу банківської системи з кризового становища було запропоновано наступні заходи:

- створення спеціалізованої установи, або «поганого» банку, який викупував би проблемні банківські активи і брав на себе подальшу турботу про них;
- визначити мінімальні вимоги до розміру статутного капіталу на момент реєстрації банку у національній валюті;
- відновлення довіри до банківської системи шляхом

удосконалення нормативно-правової бази з урахуванням іноземного досвіду.

Визначення макропруденційного органу є одним із ключових елементів забезпечення фінансової стабільності. У рамках окреслених міжнародними інституціями загальних принципів на рівні окремих країн було реалізовано різні варіанти макропруденційної архітектури залежно від рівня розвитку фінансової системи, ролі уряду та повноважень центрального банку. Однак переважає тенденція щодо надання макропруденційного мандата центральному банку, особливо якщо той уже наділений широкими повноваженнями стосовно нагляду та регулювання фінансового сектору. Це типово також для нових ринкових економік. У більшості країн, досвід яких ми вивчали, саме центральні банки застосовують макропруденційні інструменти. Аналіз особливостей банкоцентричної фінансової системи України та світової практики підказує доцільність закріплення у близькій перспективі макропруденційного мандата за Національним банком та подальшого зміцнення співпраці в рамках Ради з фінансової стабільності.

Сформовані останнім часом підходи до визначення кризи в банківській системі як окремого поняття та її зміст засвідчують, що воно стало багатоаспектним і може значно відрізнятись залежно від предмета та цілей досліджень. В силу такого різномаїття відсутній єдиний підхід, універсальне визначення кризи в банківській системі, яке б задовольняло практичні потреби органів державного управління, наглядових органів, менеджерів банківських установ в попередженні криз та розробці антикризових заходів.

На нашу думку, з усієї сукупності термінів, які пропонуються та використовуються різними науковцями необхідно виділити терміни «криза банку» та «криза банківської системи», як такі, що передбачають певну системність або наявність системи. Так, стосовно поняття «криза банку» слід зазначити, що банк є найважливішим елементом, з сукупності яких складається банківська система і низька ефективність якого може стати причиною проблем у інших банків, і тому певний інструментарій, який застосовується до банку органами державного управління, як елементу системи, для подолання кризи може бути екстрапольований на всю банківську систему.

Крім того, хоча банк і є елементом банківської системи, але методи і механізми регулювання, контролю та нагляду за банком та банківською системою досить сильно відрізняються, а аналіз показників їх діяльності може свідчити про різні речі.

Застосування терміну «криза банківської системи» обумовлено наступним. Банківська діяльність передбачає постійну співпрацю банківських установ в процесі щоденної діяльності між собою, з центральним банком і з іншими кредитними або спеціалізованими установами. Тобто йдеться про взаємодію в межах певної системи (Згідно Закону України «Про банки і банківську діяльність» банківська система України складається з Національного банку України та інших банків...) і ця взаємодія обумовлює синергетичний ефект. Криза одного або декількох банків може викликати або спричинити кризу банківської системи загалом.

Для того щоб розглянути характеристики та ознаки кризи банківської системи вважаємо за необхідне першочергово виділити фактори, за якими зазначена криза може бути ідентифікована державними органами. Спираючись на аналіз світового досвіду та узагальнюючи результати досліджень цього питання, з усієї сукупності таких факторів, які виділяються науковцями та дослідниками криз банківських систем, можна виокремити і три групи факторів відповідно: макроекономічні, мезорівневі, макрорівневі фактори.

Серед макроекономічних факторів можна виділити: темпи економічного зростання; показники платіжного балансу (реальний ефективний курс, розміри експорту та імпорту тощо); - грошові індикатори; рівень державного боргу тощо.

Серед мезорівневих факторів можна виділити: рівень менеджменту банківської системи; частка проблемних, нестандартних та негативно класифікованих активів в банківській системі; розмір капіталу банківської системи; розмір прибутків/збитків банківської системи; введення в банки тимчасових адміністрацій та ліквідаторів; стан ліквідності банківської системи тощо.

Серед мікрорівневих факторів можна виділити: рівень менеджменту банку; частка проблемних, нестандартних та негативно класифікованих активів банку; розмір капіталу банку та спроможність акціонерів його підтримувати на необхідному

рівні; розмір прибутків/збитків банку; стан ліквідності банку тощо.

Слід зазначити, що встановити чіткі граничні значення (межі) навіть кількісних факторів, за якими можна ідентифікувати настання кризи банківської системи, досить важко. Всі встановлені межі, параметри можуть бути лише ймовірними, умовними орієнтирами, адже індикатори суттєво залежать від економічних особливостей та умов, рівня розвитку економіки. Однак, визначення та встановлення певних меж необхідно як при попередженні криз банківських систем, так і при розробці програм, антикризових заходів щодо їх подолання. Досить поширеним є використання різними науковцями та дослідниками параметрів індикаторів криз банківських систем при здійсненні їх класифікації, а інколи і при визначенні самого поняття.

Криза банку або банківської системи, як і криза взагалі, є об'єктивними, закономірними явищами. При цьому, виділені нами категорії кризи банку та кризи банківської системи більш чітко характеризують особливості цих явищ, а також показують існуючий між ними взаємозв'язок. Не лише теоретичне, а й практичне значення має виділення автором: специфічних груп причин криз банківських систем; різних рівнів суб'єктів, дії або бездіяльності яких може стати причиною кризи і від якості яких буде залежати ефективність подолання криз та їх наслідків; роль органів державного управління, в особі відповідних структур або службовців, як при подоланні кризи на рівні окремо взятого банку, так і всієї банківської системи; десять основних критеріїв типологізації кризи банківської системи.

Список джерел

1. Барановський О.І. Сутність і різновиди фінансових криз / О.І. Барановський // Фінанси України. - 2009. - № 5. - С. 3 - 20.
2. Науменкова С. В. Розвиток фінансового сектору України в умовах формування нової фінансової архітектури // С.В. Науменкова, С.В. Міщенко. - К.: УБС, ЦНДНБУ, 2009. - 384 с.
3. Офіційні дані Національного банку України. - Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>
4. Rupa Duttagupta, Paul Cashin. Anatomy of Banking Crises / International Monetary Fund // WP / 08 / 93. – 2008. – 37 p.
5. International Monetary Fund. Chapter IV: Financial crises: characteristics and indicators of vulnerability. "World Economic Outlook" May 1998.

© Катан Л.І., 2016